

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РУХУ ОПОРУ В УКРАЇНІ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена висвітленню методологічних засад дослідження діяльності радянського Руху Опору. На основі сучасних теоретико-методологічних досягнень історичної науки запропоновано низку підходів, принципів та методів дослідження проблем діяльності партизанських та підпільних формувань в роки Великої Вітчизняної війни на території сучасної України.

Велика Вітчизняна війна залишила глибокий слід в історії українського народу. Наслідки війни визначили складні й суперечливі процеси у суспільстві, відчутно вплинули на психологію післявоєнних поколінь, стали однією із суттєвих моральних складових життя. Значне місце у процесі звільнення окупованих німцями територій України посідала діяльність партизанських формувань у прифронтовій смузі та загони підпільників у містах України. Дослідження історії Руху Опору в Україні в роки війни відбувається концептуально, з узагальненим світобаченням, з використанням напрацьованих філософії історії, яка охоплює онтологічні питання історичного процесу, а також гносеологічні та логіко-методологічні проблеми історичної науки. Історичне дослідження запропонованої проблеми базується на джерелах, які несуть інформацію про минуле, на основі яких стає можливою реконструкція минулих подій Великої Вітчизняної війни [1, с. 12].

Методологічні принципи аналізу джерел та їх інформативності для історичного дослідження розкрито в роботах вчених-істориків І. Ковальченка, В. Британа, М. Смоленського, Г. Подкоритова, О. Пронштейна, до яких відносяться загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання історичного процесу та джерелознавчого аналізу [1-6].

Метою даної статті є висвітлення методів і принципів аналізу джерел з окремої історичної проблеми та способів їх застосування у дослідженні діяльності радянського партизанського та підпільного руху в Україні в роки Великої Вітчизняної війни.

Сучасний плюралізм історичних суджень з історії Великої Вітчизняної війни пояснюється множинністю історичної реальності в усіх її проявах. Методологічні досягнення радянської історичної науки зводяться до широкого використання діалектичного методу пізнання. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності.

Науково-теоретичне мислення прагне проникнути у сутність явищ і процесів, що вивчаються, і можливе за умови цілісного підходу до об'єкта вивчення, розгляду його у виникненні та розвитку, тобто застосування історичного підходу. Він дає можливість дослідження генези, формування, розвитку процесів і подій виникнення та діяльності радянського Руху Опору в роки війни у хронологічній послідовності для виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, їх закономірностей та суперечностей. Для осмислення історичного процесу також використовують цивілізаційний, формаційний та інші підходи.

Методологія дослідження історичних процесів та явищ Великої Вітчизняної війни виконує функції виявлення суті наукової діяльності, взаємозв'язків з іншими сферами та розв'язує питання вдосконалення, оптимізації наукової діяльності. У дослідженні

існування радянського Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни одним із найважливіших є принцип об'єктивності, що дозволяє розглядати історичні факти, явища і події у їх складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням сукупності позитивних і негативних сторін їх змісту. Так стає можливим моделювання минулого на основі фактів та інформації, що отримується в результаті методологічного аналізу історичних джерел з діяльності підпільного та партизанського руху на території України в роки війни. Реальне життя завжди складніше і багатше будь-яких умоглядних теоретичних побудов, особливо якщо йдеться про події Великої Вітчизняної війни.

Важливим у процесі пізнання подій запропонованої проблеми є принцип історизму, який передбачає розгляд історичних фактів діяльності підпільних та партизанських загонів у конкретному історичному середовищі війни, у динаміці їх розвитку залежно від етапів подій на фронтах. Діалектичний принцип дозволяє розглядати різноманітні явища у взаємозв'язку, саморозвитку і взаємообумовленості, оскільки всі вони мають передумови та причини виникнення. Системний принцип передбачає підхід до певної сукупності історичних фактів як до чіткої системи з властивими лише їй закономірностями і зв'язками. Термінологічний принцип у дослідженні передбачає вивчення історії термінів і понять, властивих періоду війни, що виникли у процесі її історичного розвитку, розробку та уточнення змісту та обсягу понять, встановлення їх взаємозв'язку і субординації, їх місця в поняттєвому апараті теорії, на основі якої ґрунтується дослідження. Вирішити це завдання допомагає метод термінологічного аналізу і метод операціоналізації понять.

Серед методів історичного дослідження використовують описово-оповідальний метод. Поняття «ідеографічний метод» впроваджене представниками німецької неокантіанської філософії історії. Історичне пізнання починається з опису, характеристики явища, де структура опису визначається характером явища динаміки його розвитку з використанням живої мови у складі сучасної історико-літературної мови, наукових історичних понять, термінів джерел. Динаміка розвитку подій у діяльності радянського Руху Опору в роки війни найкраще може бути виражена тільки в описово-оповідальній формі. Необхідність розглядати події у зв'язку з іншими явищами потребує описової характеристики [2, с. 222].

Сутнісно-змістовний аналіз діяльності радянського Руху Опору та його складових припускає виявлення й пояснення того, що приховано від поверхневого спостереження й за своєю природою не є виключно індивідуальним, неповторним. Опис і аналіз сутності явищ Великої Вітчизняної війни – взаємопов'язані та взаємообумовлені рівні пізнання. Логіка зображення може виражати справжню сутність явища, але його зображення залежить від методологічних уявлень і принципів, які використовує автор. Виявлення сутності явища не обходиться без опису. На думку радянського вченого І. Ковальченка, узагальнення без опису – схематизація, опис без узагальнення – фактографія, які пов'язані між собою [3].

Одним з найбільш давніх підходів до вивчення історичних подій є біографічний, який формується в період провіденціалізму. У Вольтера історична особистість є рушієм історії на противагу народу, який є іграшкою в руках законодавців. З розвитком історичного пізнання у ХХ ст. біографічний метод використовується у написанні історії. Західнонімецька наука 60 – 70-х рр. ХХ ст. у співвідношенні структур і особистостей в історії актуалізувала тезу про визначальне значення особистостей. За допомогою методу, через призму особистості, ілюструються події та висвітлюються досягнення організаторів та керівництва Руху Опору в роки війни. Застосування біографічного методу пов'язане з вирішенням методологічної проблеми про роль особистості в історичному процесі [2, с. 228]. Матеріальну основу людського буття творять мільйони, а духовна

діяльність, творчість мають індивідуальний характер. Діяльність одного може значити більше, ніж діяльність багатьох. Це набуває своєї важливості у вивченні історії Великої Вітчизняної війни – подвигів українських радянських підпільників Краснодону або героїчних дій партизанських загонів у лісостеповій зоні України, які своєю діяльністю впливали на історичні події війни.

У межах історичного підходу застосовується найбільш поширений у науковому пізнанні порівняльно-історичний метод. Як сукупність пізнавальних засобів, процедур, метод дозволяє виявити схожість і відмінність між явищами, визначити їхню генетичну спорідненість, загальне й специфічне в їхньому розвитку. Існують такі види порівняльно-історичних методів: порівняльно-типологічний, що розкриває схожість генетично не пов'язаних об'єктів, та порівняльно-історичний, що фіксує схожість та відмінності між явищами як свідчення їхнього походження [2, с. 231]. Без використання методу не обходиться жодне сучасне наукове дослідження. Це стосується й дослідження історії радянського Руху Опору в роки війни: порівняння бойових операцій радянських військових з'єднань на різних фронтах у різних географічних та кліматичних умовах, організація та діяльність підпільних загонів у містах та партизанських з'єднань у лісостеповій географічній зоні України дозволяє зробити висновки про ефективність радянського Руху Опору загалом. Можливість і необхідність застосування цього методу обумовлені характером об'єкта пізнання – історичної дійсності як єдності загального, повторюваного й індивідуального.

Умовою продуктивного застосування порівняльно-історичного методу у вивченні радянського Руху Опору є аналіз однопорядкових подій і процесів, якому передують докладний опис проблеми дослідження як результат застосування описово-оповідального методу, де опис виступає основою порівняння. Початковим етапом порівняльного аналізу є аналогія, що передбачає перенесення уявлення з об'єкта на об'єкт. Перенесення може бути змістовним, заснованим на дійсній подібності або розходженні порівнюваних явищ, та поверхневим, формальним, не сумісним зі справжнім їхнім змістом. Одним з елементів порівняльного аналізу є виявлення сутнісно-змістовної характеристики явища – зіставлення однопорядкових явищ як результат закономірної повторюваності. У порівняльно-історичному аналізі використовується прийом типології – виокремлення типів однопорядкових явищ. Використання порівняльно-історичного методу припускає виявлення сукупності однопорядкових явищ та однаковий ступінь їхньої вивченості [2, с. 235].

Процес історичного пізнання передбачає використання ретроспективного методу, який допомагає у розумінні розвитку подій в реальності – від причини до наслідку. Сутність ретроспективного методу полягає у виході на більш високий рівень дослідження з метою розуміння й оцінки попередніх подій. Кожний попередній етап можна зрозуміти не тільки завдяки його зв'язку з іншими етапами, але й у світлі наступної, більш високої, стадії розвитку в цілому, у якій найбільш повно виражена сутність історичного процесу. Цей метод дає можливість ґрунтовного дослідження усіх складових радянського Руху Опору на різних етапах Великої Вітчизняної війни. У конкретно-історичному дослідженні ретроспективний метод пов'язаний з методом пережитків – способом реконструкції об'єктів минулого за збереженими залишками. Пережитки минулої дійсності, такі, як топографічні плани й карти, оголошуються достовірним джерелом. Основна методологічна вимога до методу пережитків полягає в необхідності визначення й доведення реліктового характеру тих свідчень, на основі яких реконструюється науковим шляхом картина зниклої історичної реальності [2, с. 240].

Велика частина відомостей про минуле виражена у словесній формі, що породжує лінгвістичні проблеми, які формуються у проведенні термінологічного аналізу й полягають у з'ясуванні точного змісту термінів-джерел в епоху, що досліджується. Мова

стає джерелом пізнання суспільних явищ тоді, коли до неї починають ставитися історично, вбачаючи в ній результат історичного розвитку. Складність вивчення багатьох категорій історичних джерел складається із застосовування в них неоднозначних термінів або позначення тих самих явищ різними термінами. Необхідно враховувати багатозначність терміна, що застосовується для позначення різних подій або явищ, розглядати сукупність термінів, що відносяться до певних подій. Розвиток змісту термінів і понять, зафіксованих в історичних джерелах, у цілому відстає від розвитку реального змісту, що ховає за ними історичні події [2, с. 244]. Особливим різновидом термінологічного аналізу як одного із джерел історичного пізнання є топонімічний. Географічні назви з'явилися у певних умовах розвитку суспільства, а прогрес громадського життя приводив до поступового збагачення топонімії. У географічних назвах відображаються особливості суспільного життя народу, вплив на громадське життя умов війни та окупації [4].

Підсумовуючи аналіз запропонованих у дослідженні радянського Руху Опору методологічних основ, необхідно наголосити, що методологія історії як теоретична основа конкретно-історичного дослідження є результатом тривалого розвитку історичного пізнання. Вивчення конкретно-історичних подій і процесів, а також накопичення фактичного матеріалу створили підґрунтя для постановки й аналізу різних методологічних проблем. Знання про історію в цілому є кінцевою основою формування принципів історичного пізнання, його методів, поняттєвого апарату, як за структурою, так і за змістом понять. Розвиток і взаємозв'язок явищ суспільного середовища надають їм якісну визначеність. Так, запропонована методологічна основа аналізу діяльності радянського Руху Опору відкриває шлях до одержання нового знання з історії Великої Вітчизняної війни загалом та його вдосконалення до більш високого методологічного рівня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Британ В.Т. Історія України з давнини до початку XXI століття : навчальний посібник / В.Т. Британ, О.Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ : НМетАУ, 2007. – 170 с.
2. Смоленский Н.И. Теория и методология истории : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н.И. Смоленский. – [2-е изд.]. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 244 с.
3. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования / Ковальченко И.Д. – М. : Наука, 1987. – 441 с.
4. Жучкевич В.А. Общая топонимика / Жучкевич В.А. – Минск : Нар. асвета, 1968. – 208 с.
5. Подкорытов Г.А. Историзм как метод научного познания / Подкорытов Г.А. – Л. : ИЛУ, 1967. – 190 с.
6. Пронштейн А.П. Методика исторического источниковедения : учеб. пособие для студентов ист. фак. ун-тов и пед. ин-тов / Пронштейн А.П. – [2-е изд.]. – Ростов н/Д. : Изд-во Рост. ун-та, 1976. – 479 с.

Л.А. Ковальская

Методологические основы исследования Движения Сопротивления в Украине в годы Великой Отечественной войны

Статья посвящена методологической базе исследования деятельности советского Движения Сопротивления. На основе современных теоретико-методологических достижений исторической науки предложен ряд подходов, принципов и методов исследования проблем деятельности партизанских и подпольных формирований в годы Великой Отечественной войны на территории современной Украины.

L.A. Koval's'ka

Methodological Bases of Research of the Resistance Movement in Ukraine in Days of the Great Patriotic War

The article is devoted to the methodological base of research of activity of the Soviet Resistance movement. On the basis of modern theoretic and methodological achievements in the historical science a number of approaches, principles and methods of research of problems of activity of guerrilla and underground formations in days of the Great Patriotic War in the territory of modern Ukraine is offered.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2011.